

การตีความศิลปกรรมดวงดาวของรัชกาลที่ 4 ในวัดคู่ บรมนิवास-ราชันต์ดาราม
Interpretation of the Stellar Arts of King Rama IV in the Couple Temples:
Boromniwas-Ratchanaddaram

วชิรวิชัย ตั้งธนานุวัฒน์

Wachirawit Tungtanuwat

สถาบันนิติเวชวิทยา โรงพยาบาลตำรวจ, สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

Institute of Forensic Medicine, Police General Hospital, Royal Thai Police

Received: August 18, 2022

Revised: September 21, 2022

Accepted: September 22, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรายงานการสำรวจและตีความศิลปกรรมดวงดาวของรัชกาลที่ 4 ในวัดคู่บรมนิवास-ราชันต์ดาราม เมื่อสังเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจพบว่าจิตรกรรมในวัดราชันต์ดารายึดรูปแบบเดิมคือแบบไทยประเพณี ทรงกำหนดให้วัดนี้เป็นแหล่งแสดงความรู้ศาสตร์แห่งดวงดาวในแง่โหราศาสตร์ทั้งภาคคำนวณและภาคพยากรณ์ ภาคคำนวณเกี่ยวข้องกับการนับวันเดือนปีตามปฏิทินโหร ซึ่งต้องใช้ทั้งคำนวณและสังเกตการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์เทียบกับดาวฤกษ์ประจำจักรราศีต่างๆ ซึ่งแสดงโดยภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ส่วนโหราศาสตร์ภาคพยากรณ์นั้นทรงแสดงจิตรกรรมเทวดาพระเคราะห์คู่มิตรที่บานหน้าต่าง และเทวดาพระเคราะห์คู่สมพลบในโบสถ์ นอกจากนี้จิตรกรรมในพระอุโบสถยังแสดงการปฏิบัติพุทธกิจของพระพุทธเจ้าในช่วงเช้า-ออกพรรษาตามกาลปฏิทิน ในขณะที่จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิवासเป็นแบบเสมือนจริงอย่างศิลปะตะวันตก ทรงกำหนดให้วัดนี้เป็นแหล่งแสดงความรู้ทางดาราศาสตร์สากลเกี่ยวกับดาวเคราะห์ในระบบสุริยะ ภาพจันทร์เพ็ญและจันทร์ดับบนผนังสื่อถึงการนับปักขณนาตามปฏิทินพระฝ่ายธรรมยุติที่ต้องปฏิบัติสมณกิจให้ตรงกับกาลปฏิทินตามพุทธบัญญัติ ความรู้จากศิลปกรรมวัดคู่ทั้งสองนี้ทำให้สรุปได้ว่า รัชกาลที่ 4 ทรงทราบถึงความแตกต่างระหว่างศาสตร์แห่งดวงดาวยุคดั้งเดิมในโลกตะวันออกกว่าแตกต่างจากศาสตร์ยุคใหม่ของโลกตะวันตก แต่หากทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว สามารถนำความรู้มาปรับใช้กับจารีตไทยได้ เช่น การทำปฏิทินปักขณนาหรือการแก้ไขปฏิทินโหร เป็นต้น

คำสำคัญ: การตีความศิลปกรรม, วัดบรมนิवास, วัดราชันต์ดาราม, ดาราศาสตร์, โหราศาสตร์

Abstract

The purpose of this study was to explore and interpret the stellar arts of King Rama IV in the couple temples: Boromniwas-Ratchanaddaram. when synthesizing the survey data, it was found that the paintings in Wat Ratchanaddaram were the Thai traditional style. This temple has been identified as a learning resource for astrology, both computational and prophetic. The computational part consists in counting the astrological calendar that requires both the calculation and observation of the orbit of the moon and the sun in relation to the fixed stars of the zodiac, this part is represented by the murals in the Phra Ubosot. regarding prophetic astrology, the paintings of the auspicious

deity are displayed in the window and the couple power divinity is displayed on the boundary marker stone. Furthermore, the murals of the Phra Ubosot also show the practice of the Buddha during Buddhist Lent according to the calendar. While the realistic western style paintings in the Phra Ubosot of Wat Boromniwas demonstrate the universal astronomical knowledge about the planets in the solar system. Regarding the Full Moon and New Moon murals in the Phra Ubosot refers to the Pakakanana count or the Dhammyuttika calendar, this specifies the date that the Buddha required the monks to perform their duties as prescribed. The knowledge of the arts from these couple temples led to the conclusion that King Rama IV knew the difference between the ancient knowledge of stars in the Eastern world and the modern knowledge of the Western world, and able to apply knowledge to Thai customs such as making a Pakakanana calendar or editing an astrologer calendar, etc.

Keywords: Artistic interpretation, Wat Boromniwas, Wat Ratchanaddaram, Astronomy, Astrology

บทนำ

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้ขุดคลองใหม่ชื่อคลองผดุงกรุงเกษม ครั้งนั้นทรงสถาปนาวัดคู่ คือวัดที่สร้างเพื่อเฉลิมพระเกียรติ พระองค์และพระอัครมเหสีพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ได้แก่วัดมกุฏกษัตริยารามกับวัดโสมนัสวิหารคู่เคียงกันริม คลอง เฉกเช่นเมื่อครั้งแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรง สร้างวัดกุฎีดาวเป็นวัดหลวงกับสมณโกฏีเป็นวัดมเหสีอยู่ ตรงข้ามฝั่งคลองกัน (Wat Boromniwas, 2014) นอกจาก วัดมกุฏกษัตริยารามกับวัดโสมนัสวิหารที่เป็นวัดคู่อย่างเป็นทางการแล้ว จากการประวัติศาสตร์ศิลปะพบว่าวัดบรม นิवासและวัดราชนันทดารามสามารถมีสถานะเรียกว่าเป็น วัดคู่ของทั้งสองพระองค์ได้อีกคู่หนึ่ง วัดบรมนิवासหรือ วัด “บรมสุข” นั้นตั้งอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษมถัดจากวัด โสมนัสมาแต่อยู่คนละฟากคลอง วัดนี้เมื่อครั้งพระภิกษุ เจ้าฟ้ามงกุฏ (รัชกาลที่ 4) ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เป็นวัดส่วน พระองค์ ต่อเมื่อทรงครองราชย์แล้วก็ยังรังสรรค์งานศิลป์ อย่างต่อเนื่องจนเหมือนเป็นวัดประจำรัชกาล ส่วนวัดราช นันทดารามนั้นอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงสร้าง ขึ้นใหม่เพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่พระนันทดาพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ซึ่งต่อมาคือพระมเหสีพระองค์ แรกในรัชกาลที่ 4 (สถาปนาเป็นพระมเหสีเมื่อ 2 มกราคม พ.ศ. 2395) แต่การยังไม่แล้วเสร็จก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

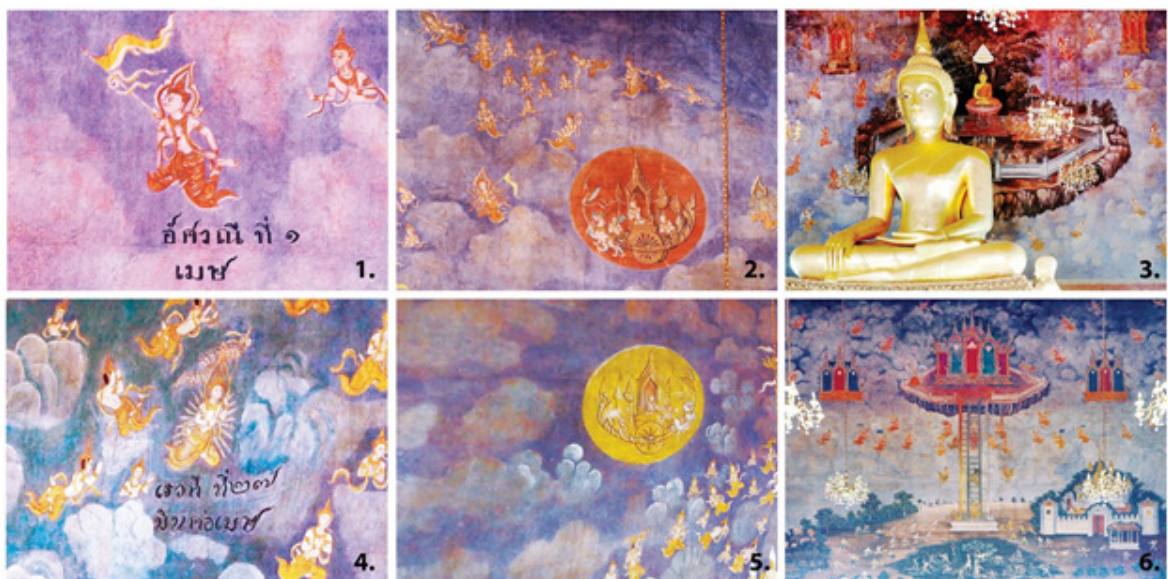
ต่อมาเมื่อพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีพระมเหสีในรัชกาล ที่ 4 ทรงรับสร้างต่อ แต่ทำได้เพียง 3 เดือนก็สิ้นพระชนม์ (10 ตุลาคม พ.ศ. 2395) ดังนั้นรัชกาลที่ 4 จึงทรงรับช่วง งานที่ค้างไว้คือ “การไม่การบั้นการเขียนในพระอุโบสถแล พระวิหาร” ซึ่งเริ่มทำหลังเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา 13 ปี (พ.ศ. 2406) (Vajirayan Library, 1926) จนสำเร็จ วัด ราชนันทดาจึงนับเป็นวัดมเหสีในรัชกาลที่ 4 ด้วยวัดหนึ่ง ดัง นั้นโดยพฤติการณ์จึงนับว่าวัดบรมนิवासและวัดราชนันทดาราม มีสถานะเป็นวัดคู่พระมหากษัตริย์-มเหสีในรัชกาลที่ 4 อีกคู่ หนึ่งเช่นกัน นอกจากนาม “บรมสุข-โสมนัส” ที่คล้องต้องกัน แล้ว ประติมากรรมบานประตูประดับมุกหน้าโถงพระสญูป วัดบรมนิवासยังเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่บ่งบอกถึงความ เป็นวัดคู่คือปรากฏลายประดิษฐ์สัญลักษณ์ของทั้งสองพระ องค์เคียงกัน (ภาพ 1) เนื่องจากศิลปกรรมในวัดคู่ทั้งสองนี้ ล้วนรังสรรค์ขึ้นโดยรัชกาลที่ 4 โดยใช้แนวคิดเดียวกันคือ เกี่ยวเนื่องกับเรื่อง “ดวงดาว” ทั้งทางดาราศาสตร์และทาง โหราศาสตร์ โดยมีความต่างกันอย่างเห็นได้ชัดสิ่งหนึ่งคือ จิตรกรรมในวัดบรมนิवासเน้นรูปแบบการวาดเชิงเสมือน จริง (Realistic Art) อย่างตะวันตก เช่นภาพพระบพสุริยะ จักรวาล ภาพพุทธกิจต่างๆ ซึ่งศิลปะเชิงเสมือนจริงนี้เป็น ที่นิยมในยุครัชกาลที่ 4 ในขณะที่จิตรกรรมในวัดราชนันทดา รามกลับวาดแบบไทยประเพณี เนื่องจากยังไม่มีการศึกษา ติความศิลปกรรมร่วมของวัดทั้งสองแห่งนี้ในเชิงบูรณาการ

ทางความคิดมาก่อน ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจเจตน์จำนงในการรังสรรค์ศิลปกรรมในวัดคู่ทั้งสองนี้ผู้เขียนจึงเลือกวัดคู่นี้เป็นพื้นที่ศึกษา โดยบทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อรายงาน

การสำรวจและตีความศิลปกรรมดวงดาวของรัชกาลที่ 4 ในวัดคู่ บรมนิवास-ราชนัลดารามในแง่มุมต่างๆ ที่ค้นพบ

ภาพ 1 ภาพถ่ายบานประตูประดับมุกหน้าโถงพระสถูปวัดบรมนิवास รูปขยายด้านข้างแสดงตราสัญลักษณ์คู่
ที่มา: Wachirawit Tungtanuwat บันทึกภาพเมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

ภาพ 2 จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดราชนัลดาราม, 1-2 ทิศตะวันออก, 3 ทิศใต้, 4-5 ทิศตะวันตก, 6 ทิศเหนือ
ที่มา: Wachirawit Tungtanuwat บันทึกภาพเมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

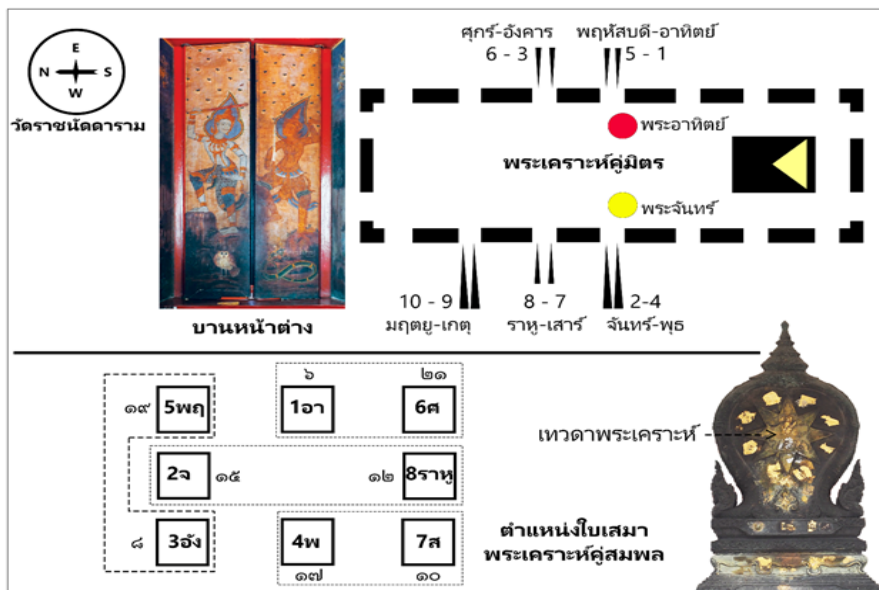
1. ศิลปกรรมในวัดราชนัสดาราม หมายถึงเฉพาะส่วนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ-จิตรกรรมเทวดาพระเคราะห์หลังบานหน้าต่าง และประติมากรรมเทวดาพระเคราะห์ที่แกะสลักบนใบเสมาทั้ง 8 เท่านั้น

1.1 จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดราชนัสดาราม

พระอุโบสถวัดราชนัสดารามมีขนาด 7 ห้อง หันไปทางทิศเหนือ ภายในประกอบด้วยจิตรกรรมฝาผนัง 4 ด้านเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ผนังสกัดด้านหลังพระประธานเขียนภาพสวรรค์ดาวดึงส์บนเขาพระสุเมรุแสดงตอนเทศนาดาวดึงส์ ผนังสกัดหน้าเขียนบันไดทิพย์ทอดจากดาวดึงส์สู่พื้นโลกแสดงตอนเสด็จลงดาวดึงส์-เปิดโลกผนังด้านทิศตะวันออกเขียนพระอาทิตย์ มีเทวดาทรงรถแวดล้อมด้วยหมู่เทวดาดาวฤกษ์ กลุ่มที่ 1-13 ส่วนผนังด้านทิศตะวันตกมีหมู่เทวดาดาวฤกษ์ กลุ่มที่ 14-27 สิ้นสุดที่พระจันทร์ทรงรถ โดยหมู่เทวดาดาวฤกษ์ทั้ง 27 กลุ่มนี้มีอักษรระบุชื่อนักขัตฤกษ์และจักรราศีกำกับไว้ (ภาพ 2)

ผู้เขียนศึกษาเนื้อหาของจิตรกรรมฝาผนังแล้วมีความคล้ายคลึงเป็นพิเศษกับจิตรกรรมไตรภูมิสมัยอยุธยาที่เขียนบนผนังสกัดหน้าในพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธารามจังหวัดเพชรบุรี 3 ประการคือ 1. แสดงช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องเทศกาลเข้าและออกพรรษาชัดเจน โดยจิตรกรรมวัดเกาะฯ ปรากฏภาพตอนเทศนาดาวดึงส์สื่อถึงช่วงเวลาเข้าพรรษา และภาพบันไดทิพย์ทอดจากสวรรค์ลงมาสู่พื้นโลกสื่อถึงช่วงออกพรรษา 2. แสดงกลุ่มดาวฤกษ์ครบทั้ง 27 กลุ่ม

โดยจิตรกรรมวัดเกาะฯ วาดกลุ่มดาวฤกษ์ด้วยสัญลักษณ์วงกลมขนาดเล็ก ตามลักษณะและจำนวนสมาชิกของแต่ละกลุ่มดาวฤกษ์ เขียนเรียงกันเป็นแนววงกลมรอบเขาสะดบริภัณฑ์และเขาพระสุเมรุ ส่วนจิตรกรรมวัดราชนัสดารามเขียนเป็นรูปเทวดาดาวฤกษ์แทน 3. แสดงรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ โดยจิตรกรรมวัดเกาะฯ ยึดตามเนื้อหาในไตรภูมิอย่างเคร่งครัดคือ พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรในระดับยอดเขาขุคนธร โดยพระจันทร์โคจรในระดับต่ำกว่าพระอาทิตย์เล็กน้อย ในขณะที่จิตรกรรมวัดราชนัสดารามกลับเขียนพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรในระดับเดียวกันและสูงกว่าระดับเขาพระสุเมรุ บ่งบอกโดยนัยว่าแม้จิตรกรรมทั้งสองนี้แม้ดูคล้ายคลึงกัน แต่ต่างกันในจุดประสงค์เนื้อหา กล่าวคือ จิตรกรรมในวัดราชนัสดารามมิได้เน้นเรื่องไตรภูมิอย่างจิตรกรรมวัดเกาะฯ หากแต่ให้ความสำคัญกับภาพหมู่ดาวฤกษ์ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และ “กิจของพระพุทเจ้า” ในช่วงเวลาเข้าและออกพรรษาเป็นอย่างมาก ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นหมู่ดาวฤกษ์ที่ถูกแบ่งเป็นจักรราศีมีความสำคัญอย่างยิ่งในการใช้เทียบบอกเวลาตามปฏิทินโบราณ ตามความเชื่อที่ว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล (Geocentric model) ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรรอบโลก เมื่อพราหมณ์หรือโหราจารย์สังเกตการเคลื่อนของดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์โดยเทียบกับหมู่ดาวฤกษ์ก็จะสามารถสร้างปฏิทินสุริยคติหรือจันทรคติเพื่อบอกวันเดือนปีได้

ภาพ 3 ด้านบน: แสดงตำแหน่งบานหน้าต่างพระเคราะห์หคู่มิตร ด้านล่าง: แสดงตำแหน่งใบเสมาพระเคราะห์หคู่สมพล ที่มา: ภาพถ่ายและแผนผังจากการสำรวจโดย Wachirawit Tungtananuwat บันทึกภาพเมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

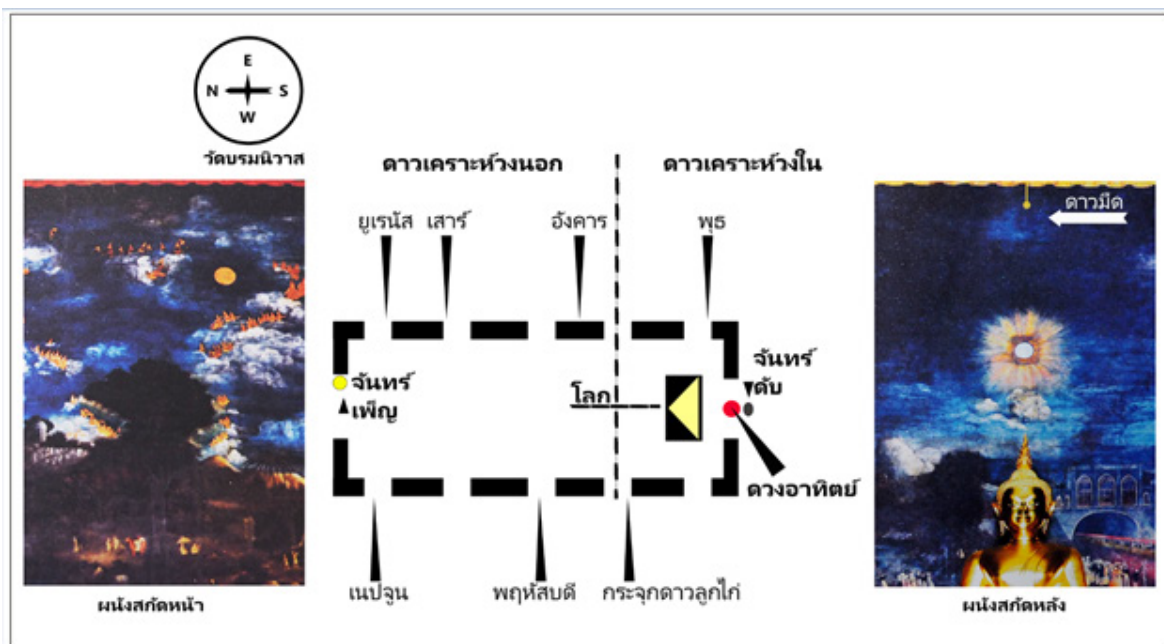
1.2 จิตรกรรมและประติมากรรมเทวดาพระเคราะห์บนบานหน้าต่างและใบเสมา

เทวดาพระเคราะห์ในตำราโหราไทยนั้นได้แก่ พระอาทิตย์แทนด้วยเลข 1 มีกำลัง 6, พระจันทร์แทนด้วยเลข 2 มีกำลัง 15, พระอังคารแทนด้วยเลข 3 มีกำลัง 8, พระพุธแทนด้วยเลข 4 มีกำลัง 17, พระพฤหัสบดีแทนด้วยเลข 5 มีกำลัง 19, พระศุกร์แทนด้วยเลข 6 มีกำลัง 21, พระเสาร์แทนด้วยเลข 7 มีกำลัง 10, พระราหูแทนด้วยเลข 8 มีกำลัง 12, พระเกตุแทนด้วยเลข 9 และพระมฤตยูซึ่งมีเพิ่มขึ้นภายหลังการค้นพบดาวยูเรนัส แทนด้วยเลข 0 หรือ 10 รัชกาลที่ 4 นั้นทรงโปรดปรานเรื่องในการโหราศาสตร์มาตั้งแต่ยังครองสมณเพศ ในพระราชหัตถเลขาที่ยังทรงรับว่า “ตัวฉันก็เป็นตัวโหร (Astrologer)” (Lertrattanarungsi, 2019) ทรงราชาธิบายเกี่ยวกับเทวดาพระเคราะห์ที่เป็น “คู่มิตร” และ “คู่สมพล” (Plu-Luang, 2019) ว่า

“อนึ่ง ท่านทั้งปวงนับถือตามโณลกคูนิมิตว่า อาทิตย์เป็นมิตรกับครุ จันทรโณมตรุพุธนงเยาวศุกร์ปาก หวานอังคารรับเอา ราหูกับเสาร์เป็นมิตรแก่กัน จึงจัดเป็น คู่มิตร 4 คู่ 1-5, 2-4, 3-6, 7-8”

“ท่านทั้งปวงทราบหรือไม่ การที่จะจัดพระเคราะห์ เป็น 4 คู่อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า คู่สมพล คือ 1-6, 2-8, 3-5, 4-7 พระเคราะห์เหล่านี้ แต่ละคู่มีกำลังรวมกันเป็น 27 เท่ากับนักษัตรฤกษ์ 27”

จากการสำรวจจิตรกรรมบนหน้าต่างทั้ง 14 ช่อง 28 บานในพระอุโบสถล้วนเขียนภาพเทวดาทั้งสิ้น แต่มี 4 ช่องที่เขียนภาพเทวดาพระเคราะห์ที่เป็นคู่มิตรกัน ดังแผนผัง ในภาพ 3 ยกตัวอย่างเช่น ช่องที่ 4 ทิศตะวันออก เขียนภาพพระอาทิตย์ (1) คู่มิตรกับพระพฤหัสบดี (5) ส่วนช่องที่ 4 ทิศตะวันตกเขียนภาพพระจันทร์ (2) คู่มิตรกับพระพุธ (4) ซึ่งผังเหนือบานหน้าต่างก็วาดภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้ในแนวเดียวกัน ส่วนใบเสมาคู่รอบพระอุโบสถ นั้นเฉพาะใบเสมาด้านในทั้ง 8 เท่านั้นที่จำหลักลายเทวดาพระเคราะห์ โดยจัดตำแหน่งให้เป็นลักษณะ “คู่สมพล” กัน เช่น ใบเสมารูปพระอาทิตย์ (เลข 1 กำลัง 6) เรียงต่อกับ ใบเสมารูปพระศุกร์ (เลข 6 กำลัง 21) เมื่อนำกำลังของทั้งสองมารวมกันจะได้กำลังรวมเท่ากับ 27 ซึ่งเท่ากับจำนวน หมู่ดาวฤกษ์ทั้ง 27 พอดี ซึ่งศิลปกรรมทั้งพระเคราะห์คู่มิตร และคู่สมพลนี้เป็นความรู้พื้นฐานทางโหราศาสตร์ที่ รัชกาลที่ 4 ทรงออกแบบและแสดงไว้ในวัดราชนัดดาราม

ภาพ 4 แผนผังแสดงตำแหน่งภาพวาดดาวเคราะห์ในระบบสุริยะ และภาพผนังสกัดหน้าและหลัง
ที่มา: แผนผังจากการสำรวจโดย Wachirawit Tungtanuwat, ภาพผนังสกัดหน้าและหลังจาก Youngrod & Ongwathiwet (2016: 109, 181)

2. ศิลปกรรมในวัดบรมนิวาส หมายถึงเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถและประติมากรรมกรอบกระจงและลายทองรดน้ำหน้าประตูพระอุโบสถเท่านั้น

2.1 จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิวาส

พระอุโบสถวัดบรมนิวาสเป็นอาคารขนาด 5 ห้อง ภายในพระอุโบสถเขียนจิตรกรรมฝาผนังฝีมือชาวอินโข่งคนเดียวกับที่เขียนจิตรกรรมวัดบวรนิเวศ จิตรกรรมแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ 1. จิตรกรรมระหว่างบานประตูและหน้าต่างเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีการทำบุญในพระพุทธศาสนาตามเทศกาลต่างๆ 2. จิตรกรรมเหนือบานประตูหน้าต่างเขียนเป็นภาพปริศนาธรรม นอกจากนี้ด้านบนสุดยังเขียนเป็นภาพจักรวาลวิทยา มีดวงดาว 8 ดวง ครอบคลุมดาราศาสตร์ตะวันตกในสมัยนั้น ได้แก่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัสบดี ดาวศุกร์ ดาวเสาร์และดาวยูเรนัส (Wat Boromniwas, 2014) ในขณะที่ Youngrod and Ongwathiwet (2016) อธิบายดาวในพระอุโบสถตามหลักโหราศาสตร์ว่ามีทั้งหมด 9 ดวง ประกอบด้วยพระอาทิตย์ พระพฤหัสบดี พระจันทร์ พระเสาร์ ราหู พระเกตุ ส่วนอีก 3 ดวงยังระบุไม่ได้ ส่วนการศึกษาของ Pongsathorn (2021) นักดาราศาสตร์ ตั้งสมมติฐานว่า รัชกาลที่ 4 ทรงให้จิตรกรเขียนภาพดาวในพระอุโบสถวัดบรมนิวาสให้ตรงกับตำแหน่งดาวเคราะห์ต่างๆ ในระบบสุริยะที่โคจรรอบอยู่ในวันและเวลาที่เกิดสุริยุปราคาเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2400 โดยพิสูจนเอกลักษณ์ดาวแต่ละภาพและจำลองตำแหน่งของดาวเคราะห์แต่ละดวงที่โคจรอยู่ในวันเวลานั้นด้วยโปรแกรมแบบจำลองทางดาราศาสตร์สรุปว่าพบ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์(ของโลก) ดาวพุธ ดาวพฤหัสบดี ดาวเสาร์ ดาวยูเรนัส ดาวเนปจูน และพบกลุ่มดาวลูกไก่ซึ่งเป็นดาวฤกษ์ แต่ไม่พบดาวศุกร์ ส่วนดาวดำมืดเหนือดวงอาทิตย์นั้นสันนิษฐานว่าเหมือนดวงอาทิตย์ขณะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงหรืออาจเป็นสุริยุปราคาวงแหวน

สำหรับบทความนี้ ผู้เขียนวาดแผนผังแสดงตำแหน่งดาวในพระอุโบสถตามสัดส่วนจริง (ภาพ 4) โดยตั้งสมมติฐานว่าจิตรกรวาดขึ้นอิงตามตำราและความรู้ทางวิทยาศาสตร์-ดาราศาสตร์สากลในช่วงเวลานั้นโดยเทียบกับตำราดาราศาสตร์ที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษา 2 เล่มคือ Outlines of Astronomy (Herschel, 1861) และ Popular Astronomy, A Description of the Principal Phenomena of Astronomy (Reynolds, 1859) เมื่อ

วิเคราะห์ภาพและตำแหน่งดาวบนผนัง ประกอบกับผลการศึกษาที่ผ่านมาข้างต้น สรุปได้ว่าจิตรกรเขียนตำแหน่งภาพวงโคจรดาวเคราะห์ในแบบสากลคือมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง (Heliocentric model) หรือระบบสุริยะ จุดตัดของเส้นประในแผนผังคือตำแหน่งของโลก หรืออีกนัยหนึ่งคือมุมมองที่นักดูดาวบนโลก (Earth) ทำการสังเกตการณ์ท้องฟ้า ผนังสกัดหลังพระประธานประดับกระจกเงาวงกลมบานหนึ่ง รอบกระจกระบายสีส้มแดงเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงดวงอาทิตย์ (Sun) และแสงสว่าง ดาวเคราะห์ที่อยู่ตั้งแต่แนวเส้นประถึงดวงอาทิตย์ เรียกว่าดาวเคราะห์วงใน ประกอบด้วยดาวพุธ (Mercury) และดาวศุกร์ (Venus) ดาวพุธเป็นดาวเคราะห์ขนาดเล็กและโคจรใกล้ดวงอาทิตย์ที่สุด ด้านที่หันเข้าหาดวงอาทิตย์จะสว่างจ้าในขณะที่ด้านหลังที่ไม่ได้รับแสงจะเป็นเงามืดชัดเจน (Herschel, 1861) จิตรกรจึงวาดดาวพุธเป็นดาว 2 สี ครึ่งขาวครึ่งดำ ตามแผนผังอยู่ในตำแหน่งใกล้ดวงอาทิตย์ที่สุด เกี่ยวกับดาวพุธนี้ รัชกาลที่ 4 ทรงเคยส่องกล้องทอดพระเนตรและมีความรู้เป็นอย่างดี หลักฐานคือประกาศเรื่อง “ดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์” ซึ่งทรงประกาศล่วงหน้าให้ประชาชนทราบว่าในวันอังคาร เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ ปีระกา (10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2404) จะเกิดปรากฏการณ์นี้ขึ้น ทรงแนะนำให้ประชาชนดูด้วย “กล้องส่องที่มีแว่นสีเขียวหรือน้ำเงินหรือสีแดงสบ้างตาจึงจะเห็นได้ ด้วยดวงพระพุธเป็นจุดดำนั้นเล็กน้อย” นอกจากนี้ยังทรงเตือนให้แยกความแตกต่างระหว่างดาวพุธกับจุดดำ (dark spot) บนดวงอาทิตย์ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันด้วย (Vajirayan Library, 1923) ภาพดาวพุธที่ปรากฏบนผนังทิศตะวันออกทำให้ตีความได้ว่าขณะส่องกล้องเห็นนั้นเป็นเวลาใกล้รุ่งเพราะดาวพุธจะขึ้นก่อนดวงอาทิตย์ (ใกล้รุ่ง) และขึ้นอีกครั้งตอนหัวค่ำ (Reynolds, 1859) การที่จิตรกรวาดภาพดาวพุธมีลักษณะประหลาดเป็นครึ่งขาว-ดำนี้ ทำให้ Youngrod & Ongwathiwet (2016) ตีความว่า ดาวดวงนี้หมายถึงพระราหู-จันทร์คราส ที่ต้องจักรพระนารายณ์ตัดขาดครึ่งตัว สำหรับดาวศุกร์เป็นดาวเคราะห์วงในที่มีวงโคจรใกล้โลก สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า 2 ช่วงเวลาคือ ตอนใกล้รุ่งทางทิศตะวันออกเรียกว่า ดาวประกายพรึก และตอนหัวค่ำทางทิศตะวันตกเรียกว่าดาวประจำเมือง สำหรับจิตรกรรมในพระอุโบสถไม่ปรากฏภาพดาวศุกร์ชัดเจนแต่เมื่อประเมินจากระยะห่างวงโคจรซึ่งดาวศุกร์อยู่ใกล้โลก

มากที่สุดโดยห่างเพียง 26 ล้านไมล์ (Reynolds, 1859) และดาวศุกร์อยู่ใกล้กลุ่มดาวฤกษ์ที่เรียกว่ากระจุกดาวลูกไก่ (Pleiades) โดยทุก 8 ปี ดาวศุกร์จะโคจรผ่านกระจุกดาวลูกไก่ในระยะใกล้ที่สุด ประมาณ 1° จนดูกลมกลืนเหมือนเป็นสมาชิกของกระจุกดาวนี้ ดังนั้นภาพกระจุกดาวลูกไก่บนผนังด้านทิศตะวันตกจึงเชื่อว่ามีดาวศุกร์อยู่ในกระจุกดาวนั้นด้วย และตีความได้ว่าผู้ดูดาวสังเกตเห็นดาวศุกร์ (ดาวประจำเมือง) อยู่ในกระจุกดาวลูกไก่ในเวลาหัวค่ำ ทั้งดาวพุธและดาวศุกร์ในกระจุกดาวลูกไก่ถูกวาดในตำแหน่งที่สอดคล้องกับ (Herschel, 1861) คือมุมที่มองเห็นดาวพุธคือไม่เกิน 29° และมุมที่มองเห็นดาวศุกร์คือไม่เกิน 47° เมื่อเทียบกับดวงอาทิตย์ และระยะห่างวงโคจรสอดคล้องกับรายละเอียดในภาพและคำบรรยายในแผนที่ดาวเคราะห์ในระบบสุริยะ (Reynolds, 1859) ส่วนดาวเคราะห์วงนอกนั้น ตามแผนผังคือนับแต่เส้นประไปทางทิศเหนือ ประกอบด้วยดาวอังคาร (Mars) ซึ่งระบายสีแดงเป็นเอกลักษณ์ ดาวพฤหัสบดี (Jupiter) ซึ่งมีขนาดใหญ่มีแถบลายเมฆสองเส้นคากกลางเป็นเอกลักษณ์ ดาวเสาร์ (Saturn) มีวงแหวนเป็นเอกลักษณ์เช่นกัน ภาพดาวเสาร์นี้เมื่อเทียบกับภาพดาวเสาร์ที่วัดบรมนิวาสมีรายละเอียดชัดเจนมากกว่า แสดงว่าได้แบบภาพต้นแบบที่ใหม่และชัดเจนกว่ามาเป็นแบบ ดังนั้นจึงช่วยยืนยันว่าจิตรกรรมในส่วนของภาพดวงดาวในวัดบรมนิวาสมีอายุใหม่กว่าจิตรกรรมวัดบรมนิวาส ถัดไปเป็นดาวยูเรนัส (Uranus) และดาวเนปจูน (Neptune) ตามลำดับ ส่วนผนังสกัดหน้าวาดดวงจันทร์เต็มดวงสี่เหลี่ยมรายล้อมด้วยหมู่เทวดา

ปริศนาที่พบอย่างหนึ่งเกี่ยวกับดาวเคราะห์ในพระอุโบสถคือ ด้านผนังสกัดหลังพระประธานเหนือกระจุกดาวอาทิตย์ มีดาวมืดดวงหนึ่งเป็นดาวที่เกินมาจากดาวเคราะห์ทั้ง 8 ของระบบสุริยะ ดังนั้นจึงเป็นปริศนาให้ตีความว่าดาวมืดดวงนี้หมายถึงดาวใด Youngrod and Ongwathiwet (2016) ตีความว่าดาวมืดดวงนี้หมายถึงดาวเกตุ ซึ่งเป็นส่วนอมตะของพระราหู และจิตรกรนิยมสื่อด้วยสีดำเพื่อแสดงถึงความลึกลับและตำแหน่งทางโหราศาสตร์ของดาวเกตุจะประจำอยู่ในทิศท่ามกลาง ดังนั้นจึงวาดดาวเกตุไว้ในเหนือดวงอาทิตย์ ส่วน Pongsathorn (2021) สันนิษฐานว่าดาวมืดดวงนี้คือดวงอาทิตย์ขณะเกิดสุริยุปราคา

เมื่อพิจารณาตามสมมติฐาน แนวคิดดาวเกตุซึ่ง

เป็นฝ่ายโหราศาสตร์จึงไม่สอดคล้องกับการศึกษานี้ ส่วนข้อสันนิษฐานของ Pongsathorn (2021) นั้นหมายถึงการมีดวงอาทิตย์ 2 ดวง อยู่ในพระอุโบสถ ดวงหนึ่งเป็นอาทิตย์ส่องสว่าง ส่วนอีกดวงเป็นอาทิตย์ที่ถูกคราสหรือถูกกลืน กรณีนี้ดวงอาทิตย์ 2 ดวงนี้ รัชกาลที่ 4 ทรงเคยประกาศว่า “ราชฎรรกกันว่าเห็นพระอาทิตย์เป็นสองดวง การนั้นไม่จริงเป็นการล่อลวงของคนที่ยากจะให้คนตื่นเป็นอุบายของคนที่ยากจะให้คนตื่นแก้งยุกันดอก ” (Vajirayan Library, 1923) ดังนั้นข้อสันนิษฐานนี้จึงไม่น่าเป็นไปได้ สำหรับข้อสรุปของบทความนี้ ผู้เขียนเห็นว่าดาวมืดดวงนี้ควรหมายถึง จันทร์ดับ (เดือนดับหรือ New moon) ของวันแรม 15 ค่ำหรือวันขึ้น 1 ค่ำ ในขณะที่ผนังสกัดด้านตรงข้ามเป็นจันทร์เพ็ญ (เดือนเพ็ญหรือ Full moon) ของวันขึ้น 14 ค่ำหรือ 15 ค่ำ กรณีนี้อาจแย้งกับความรู้สึกสามัญว่าดวงจันทร์ไม่ควรอยู่ในตำแหน่งสูงกว่าดวงอาทิตย์ ซึ่งสามารถอธิบายตามหลักดาราศาสตร์ได้ว่า ระนาบวงโคจรของดวงจันทร์นั้นทำมุมเอียงและมุมตก 5° และ -5° เทลือมกับระนาบสุริยวิถี (Ecliptic) เมื่อใดที่ดาวทั้งสามโคจรมาเรียงในมุมตรงกัน เช่นดวงจันทร์โคจรมาคั่นอยู่ระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ ผู้ที่อยู่บนโลกจะเห็นจันทร์ดับเพราะเห็นด้านหลังของดวงจันทร์ที่ไม่ได้รับแสงอาทิตย์ แต่หากดวงจันทร์โคจรมาอยู่ในมุมตรงแต่อยู่หลังโลกและดวงอาทิตย์ ความเหลื่อมกันของระนาบจะทำให้ดวงจันทร์จะได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์เต็มที่โดยที่โลกก็ไม่บังแสง เมื่อมองจากโลกจะเห็นดวงจันทร์นั้นเต็มดวงเป็นจันทร์เพ็ญ (Reynolds, 1859) ดังนั้นจากการสังเกตจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิวาสทำให้ได้ข้อสรุปเบื้องต้น 2 ประการคือ 1. รัชกาลที่ 4 ทรงต้องการแสดงความรู้ทางดาราศาสตร์สากลซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับชาวสยามในสมัยนั้นผ่านงานจิตรกรรมเสมือนจริง (Realistic Art) เห็นได้จากภาพดาวเคราะห์ทั้งหมดถูกวาดตามเอกลักษณ์เฉพาะของดาวแต่ละดวง และตำแหน่งดาวเคราะห์แต่ละดวงถูกกำหนดให้สอดคล้องกับข้อมูลระยะห่างของดาวเคราะห์กับดวงอาทิตย์ตามข้อเท็จจริง (Reynolds, 1859) 2. ทรงให้ความสำคัญกับจันทร์เพ็ญและจันทร์ดับเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากทรงวางตำแหน่งภาพดวงจันทร์ไว้บนผนังสกัดหน้าและหลังของพระอุโบสถซึ่งเป็นพื้นที่เด่นของพระอุโบสถ เมื่อพิจารณาร่วมกับภาพจิตรกรรมระหว่างบานประตูและหน้าต่างที่เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณี

การทำบุญในพระพุทธศาสนาตามเทศกาลต่างๆ แล้ว จึงได้ขอยุติว่าจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดบรมนิวาสนี้ รัชกาลที่ 4 ผู้ก่อตั้งลัทธิธรรมยุติกนิกายที่เน้นเรื่องเคร่งครัดถูกต้องต่อพระธรรมวินัยนั้น ทรงต้องการสื่อให้ทราบว่ “กิจแห่งสงฆ์” ตามพุทธบัญญัตินั้นล้วนผูกติดกับดิถีจันทร์ทั้งสิ้น

2.2 ประติมากรรมรอบกระจึงและลายทองรดน้ำหน้าประตูพระอุโบสถ

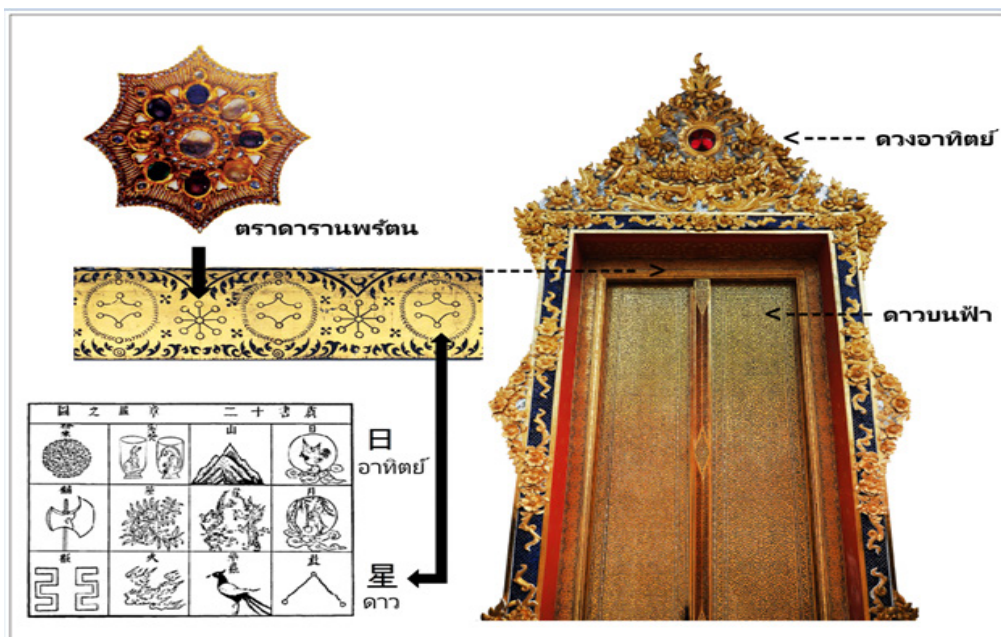
กระจึงเหนือกรอบประตูทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระอุโบสถ มีกระจกสีแดงประดับเป็นดวงกลมสื่อความหมายถึง “ดวงอาทิตย์” ส่วนกระจกสีขึ้นเล็กขึ้นน้อยมากมายที่ประดับบนบานประตูทองแดงระยิบระยับนั้นเป็นการสร้างสรรค์เพื่อสื่อถึง “ดวงดาว” ในห้วงจักรวาลที่ดารดาษนับพันนับหมื่น (ภาพ 5)

กรอบในประตูเขียนลายรดน้ำทองเป็นสัญลักษณ์ของ “ดาว” อันเป็นเครื่องเกียรติยศทั้งอย่างจีนและไทยเรียงสลับกันล้อมกรอบทั้งสี่ด้าน สำหรับชาวจีนโบราณนั้นเชื่อว่าดวงอาทิตย์ (日) ให้กำเนิดดาว (星) ดังนั้นอักษรคำว่าดาว 星 จึงประดิษฐ์จากอักษร 2 ตัวรวมกัน คือคำว่าดวงอาทิตย์ 日 อยู่ด้านบน และคำว่ากำเนิด 生 อยู่ด้านล่าง ฉะนั้นเมื่อประดิษฐ์ดวงอาทิตย์ไว้บนยอดกระจึงแล้วลายกรอบประตูจึงเขียนสัญลักษณ์ “ดาวอย่างจีน” ไว้เป็นบริวาร โดยสัญลักษณ์ดาวจีนนี้เป็น 1 ใน 12 สัญลักษณ์สำคัญที่ปักบนเสื้อคลุมมังกรของจักรพรรดิจีน ลักษณะเป็นจุดกลมสามจุดเชื่อมต่อกันด้วยเส้นสั้นๆ สองเส้นลักษณะ

เหมือน “บั้ง” (ภาพ 5) ส่วนดาวอย่างไทยหรือสากลนั้นเขียนเป็นลายดอกจันลักษณะเป็นดาววงกลมตรงกลางล้อมด้วยดาวบริวารโดยรอบอีก 8 ดวง ยึดโยงกันด้วยเส้นผ่านศูนย์กลาง (ภาพ 5) ลักษณะจุดดาวเคราะห์ทั้งแปดยึดโยงโคจรรอบดวงอาทิตย์ด้วยแรงดึงดูดสู่ศูนย์กลางซึ่งเป็นความรู้พื้นฐานทางดาราศาสตร์ในขณะนั้น และเชื่อว่าเป็นหนึ่งในแรงบันดาลใจให้รัชกาลที่ 4 ทรงนำมณีนพเก้ามาออกแบบประดิษฐ์เป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์อย่างตะวันตกขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2401 เรียกว่าตราดารานพรัตน(Crown Property Bureau, 2011) ดังพระราชหัตถเลขาว่า

“พระเจ้าแผ่นดินสยามในรัชกาลปัตยุบันนี้เมื่อส้องเสพกับชาวต่างประเทศได้สืบทราบว่าในประเทศต่างๆ มีเครื่องยศสำหรับสำแดงลำดับยศอย่างสูงแลลำดับนั้นๆ ลงมา ด้วยทำเป็นดาวแลดอกจัน แลรูปต่างๆ ตามบัญญัติในเมืองนั้นๆ จึงได้คิดตั้งพระราชบัญญัติให้ทำดอกจันประดับด้วยพลอย 9 อย่างนั้นขึ้นเพื่อให้ประดับในน้ำเสื่อเปนสำคัญยศอย่างสูง”

ประตูพระอุโบสถนับเป็นส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมวัดบรมนิวาสที่ผู้แวะเวียนมาสามารถแลเห็นได้สะดวกตา ดังนั้นการรังสรรค์ประติมากรรมดวงอาทิตย์ การเขียนลายดาวจีนอันเป็นเครื่องยศสำหรับจักรพรรดิและสัญลักษณ์ดารานพรัตนอันเป็นเครื่องเกียรติยศสำหรับผู้ทรงเกียรติล้วนเพื่อเกียรติยศต่ออดีตสำคัญในพระองค์แห่งนี้

ภาพ 5 ประตูพระอุโบสถวัดบรมนิวาสแสดงสัญลักษณ์ดวงอาทิตย์และดวงดาวในแบบต่างๆ

ที่มา: ภาพตราดารานพรัตน (Crown Property Bureau, 2011), ภาพ 12 สัญลักษณ์เสื้อคลุมมังกร (Eberhard, 2006)

ภาพถ่ายกรอบกระจึงและประตูโดย Wachirawit Tungtanuwat บันทึกภาพเมื่อ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2565

การวิเคราะห์อภิปรายและตีความ

ศิลปกรรมที่รังสรรค์ในวัดคูุ่ บรมนิवास-ราชันดดา นั้นเมื่อวิเคราะห์แล้วเป็นผลจากจิตวิญญาณความเป็นครูที่อยู่ในพระองค์เองของรัชกาลที่ 4 การใดที่ทรงสนพระราชหฤทัยก็ทรงอุตสาหะศึกษาใฝ่เรียนใฝ่รู้จนปัญญาเสมอด้วยนักปราชญ์หาผู้ทัดเทียมยาก ทรงเป็นครูสงฆ์องค์ประธานก่อตั้งธรรมยุติกนิกายมีลูกศิษย์ลูกหามากมาย “ทรงบำรุงการเรียนปริยัติธรรมให้รุ่งเรืองทรงบอกปริยัติธรรมเอง..ทรงเป็นหลักอยู่ในการเล่า

หนังสือพระองค์หนึ่ง” (Wachirayanwaroros, 1922) เมื่อทราบความรู้ใหม่ๆ สิ่งใด ถ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ก็ทรงถ่ายถอดออกมาไม่ชักช้า เมื่อทรงครองราชย์จิตวิญญาณใฝ่สอนก็หวนย้อนลงไม่ เห็นได้จากประกาศต่างๆ ที่ทรงพระอักษรออกมา ล้วนแต่มีทั้งส่วนที่แจ้งเนื้อความและส่วนที่บอกสอน อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะประจำพระองค์ ยกตัวอย่างเช่น ประกาศรัชกาลที่ 4 ตอนหนึ่งว่า “อธิบายเท่านั้นผู้ที่เปนนโหราจอ่านให้เข้าใจ ถ้าอยากรู้ให้ละเอียดจะขอเรียนค่านวมก็จะบอกให้ได้” (Vajirayan Library, 1924) ซึ่งศิลปกรรมในวัดคูุ่ทั้งสองนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสอนของพระองค์ในรูปแบบแหล่งการเรียนรู้ (Learning resources)

และอีกพระอุปนิสัยหนึ่งที่สังเกตได้คือทรงโปรด “คู่เทียบ” (Pair comparison) การที่ทรงโปรดเรื่องทั้งเรื่องโหราศาสตร์ คณิตศาสตร์และดาราศาสตร์สากล กอปรกับประสบการณ์และบทบาททั้งฐานะประธานสงฆ์และฐานะกษัตริย์เหล่านี้เป็นสิ่งหล่อหลอมและผลักดันให้พระองค์รังสรรค์ศิลปกรรมคู่เทียบขึ้นที่วัดคูุ่ทั้งสอง โดยทรงกำหนดให้วัดราชันดดารามเป็น Learning resources เกี่ยวกับศาสตร์แห่งดวงดาวในแง่โหราศาสตร์ทั้งภาคคำนวณและภาคพยากรณ์

ภาคคำนวณก็คือโหราศาสตร์เกี่ยวกับการนับวันเดือนปีตามปฏิทินหลวงหรือปฏิทินโหรแบบสยามนั้นเป็นระบบผสมระหว่างปฏิทินสุริยคติกับปฏิทินจันทรคติ เรียกว่า “ปฏิทินสุริยจันทรคติ” (Lunisolar calendar) คือ นับปีตามรอบดิถีจันทรคติควบคู่ไปกับการเทียบตำแหน่งดวงอาทิตย์ โคจรครบรอบดาวฤกษ์จักรราศีไปด้วย ปีตามสุริยคติคือปีที่โหรใช้คำนวณวันที่พระอาทิตย์โคจรกลับมาที่ดาวฤกษ์เริ่มต้น สำหรับสยามถือว่าวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ ตามประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับที่ 305 ว่า “เมื่อพระอาทิตย์ถึง

ดาวอัษฎฤกษ์เมื่อใด ก็เปนมหาสงกรานต์เมื่อนั้น” (ดาวอัษฎฤกษ์, น. บาลี ไทยเรียกอัศวณี เป็นดาวฤกษ์หมู่ 1 ราศีเมษ, ภาพ 2) (Vajirayan Library, 1924) ปีสุริยคติตามคัมภีร์สุริยยาตรา มี 365 วันกับเศษ 6 ชั่วโมง 12 นาที (Vajirayan Library, 1924) ดังนั้นเมื่อถึงปีที่ 4 จะรวมเศษ ชั่วโมงของสามปีที่ผ่านมาเข้าเป็น 1 วัน ปีที่ 4 จึงมี 366 วัน ส่วนปีจันทรคติในเดือนคมีมี 29 วัน เดือนคมีมี 30 วัน ดังนั้น 1 ปีจันทรคติมีเพียง 354 วัน มีวันน้อยกว่าปฏิทินสุริยคติอยู่ประมาณ 11 วัน เมื่อสยามนาระบบปฏิทินแบบสุริยจันทรคติที่เรียกว่าปฏิทินหลวง/ปฏิทินโหรมาใช้ โดยมีหลักว่าต้องพยายามทำให้วันตามจันทรคติต่อปี = วันตามสุริยคติต่อปี ดังนั้นในทุกปีที่ 3 จึงมีการเพิ่มเดือนพิเศษขึ้น 1 เดือน เดือนพิเศษนี้มาจากผลต่าง 11 วันของทั้งสามปีรวมกัน แต่คิดถ้วนเพียง 30 วันเท่านั้น โดยให้แทรกเดือนพิเศษนี้ในเดือน 8 เรียกว่าเดือน 8 สองหน และปีนั้นเรียกว่าปีอธิกมาส

การที่พระองค์ครองสมณเพศเป็นระยะเวลาานาน ทำให้ทรงทราบว่า ปฏิทินหลวงที่กำหนดให้แทรกเดือนพิเศษในทุกปีที่ 3 และให้แทรกเฉพาะในระหว่างเดือน 7 กับเดือน 8 เท่านั้นไม่ถูกตามหลักความเป็นจริงและเป็นการแก้ปัญหาย่างง่าย ทำให้บ่อยครั้งทรงพบว่าวันอุโบสถได้แก่ แรม 14 ค่ำ (เดือนขาด) หรือแรม 15 ค่ำ ในเดือนปกติ และวันขึ้น 15 ค่ำ ตามปฏิทินหลวงนั้นไม่สอดคล้องกับรูปทรงดวงจันทร์ (ดิถีจันทร์) รายละเอียดปรากฏแทรกในประกาศรัชกาลที่ 4 เรื่องมหาสงกรานต์เกือบทุกฉบับ หรือบางครั้งเทศกาลเข้าพรรษาไม่ตรงกับฤดูฝนเป็นต้น ซึ่งทำให้สงฆ์ที่ลงอุโบสถตามวันในปฏิทินหลวงอาจกลางแคลงว่าวันดังกล่าวตรงกับที่พระธรรมวินัยบัญญัติหรือไม่ ความนี้ปรากฏในประกาศรัชกาลที่ 4 ฉบับที่ 301 เรื่องวันธรรมสวนะว่า “ในกาลบัดนี้ พระสงฆ์ก็มีคลุหส์ลก็มีเปนนันมากที่มีอุสาหจะใคร่ทำธรรมสวนะแลรักษาอุโบสถศีลให้ถูกตรงวันเพ็ญวันดับที่แท้...” (Vajirayan Library, 1924) สำหรับระบบปฏิทินหลวงนั้นใช้สืบต่อกันมาช้านานแล้วการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโดยฉับพลันทำได้ยาก แม้กระนั้นพระองค์ก็ทรงดำริหาวิธีปรับปรุงการออกปฏิทินหลวงด้วยวิธีการต่างๆ ที่พระองค์ทรงพิจารณาแล้วว่าสามารถเพิ่มความถูกต้องเป็นระบบได้ เช่นประกาศว่าด้วยวิธีคิดอธิกมาสและประกาศวิธีบอกศักราช (Vajirayan Library, 1924) เป็นต้น และในที่สุดแล้วทรงสร้างปฏิทิน

เฉพาะที่แทรกเดือนพิเศษในปีอธิกมาสอย่างเหมาะสม ไม่ยึดตามกฎปฏิทินหลวงเพื่อสำหรับใช้ในสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เรียกว่าปฏิทินปักขคณนา ซึ่งมีความถูกต้องแม่นยำ และสอดคล้องกับธรรมวินัยบัญญัติมากกว่าปฏิทินหลวงที่ใช้ทั่วไปในกิจการโทร

จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดราชนันทารามที่ภาพพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรในระบบสูงเท่ากันสื่อถึงหลักการทำปฏิทินหลวง/โทร ที่ยึดสมการ: จำนวนวันตามปีจันทรคติ = จำนวนวันตามปีสุริยคติ โดยใช้วิธีการเติมเดือนพิเศษเข้าไป 1 เดือน (30 วัน) ในทุก 3 ปีจันทรคติ

ส่วนภาพเทศนาดาวดิงส์และเสด็จจากดาวดิงส์ - เปิดโลกนั้นสื่อถึงการสิ้นสุดฤดูฝน รัชกาลที่ 4 ทรงราชาบายไว้ในประกาศฉบับที่ 305 ว่า ฤดูกาลนี้ใช้บอกปีปฏิทินทางพุทธศาสนา สำหรับปีใหม่ทางพุทธนั้นถือเอาสิ้นสุดฤดูฝนเมื่อใดก็เข้าปีใหม่เมื่อนั้น เพราะพุทธันตฤดูหนาว (เหมันตฤดู) เป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นกลางปี (คิมหฤฤดู) และฤดูฝน (วัสสานฤดู) เป็นปลายปี “ในคำบอกฤดูเมื่อทวนถามอุโบสถว่า อุตุนิธ ปนสาสนเ เหมนตคิมหุตสาสนานัน วเสนตนิ โหนติ ดิงนี้ ออกชื่อเหมันตเปนต์ คิมหะเป นกลาง วัสสานะเปน ปลายต้องกับตำราที่ว่ามานี้หมด” (Vajirayan Library, 1924) เมื่อออกพรรษาที่ถือว่าพ้นฤดูฝนสิ้นสุดปลายปีวันถัดไปก็เข้าปีใหม่อย่างพุทธ ประกาศฉบับนี้สำคัญมากเมื่อเทียบเนื้อความแล้วเข้ากันได้กับเนื้อหาในจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 4 ด้านในวัดราชนันทารามทั้งหมด โดยท้ายประกาศว่า “ถ้าผู้อ่านตริตรองก็พอจะเข้าใจแล้ว จงอ่านกำหนดพิเศษในปีฉลุสัปดาห์นี้” ปีฉลุที่ว่าตรงกับ พ.ศ. 2408 ดังนั้นจึงอนุมานได้ว่าภาพจิตรกรรมวัดราชนันทารามคงเขียนขึ้นในช่วงใกล้เคียงกับปีดังกล่าว

ส่วนโหราศาสตร์ภาคพยากรณ์ในวัดราชนันทารามนั้นทรงแสดงอย่างง่ายในรูปของจิตรกรรมบานหน้าต่าง

พระเคราะห์คู่มิตร และประติมากรรมใบเสมาพระเคราะห์คู่สมพล เป็นต้น

ในขณะที่ทรงกำหนดคู่เทียบอีกแห่งคือให้วัดบรมนิวาสเป็น Learning resources เกี่ยวกับศาสตร์แห่งดวงดาวในแง่ดาราศาสตร์สากล และการนับวันเดือนปีตามปฏิทินพระคือตามดิถีจันทร์และการเพิ่มเติมอธิกมาสให้ตรงกับความเป็นจริงที่เรียกว่าปฏิทินปักขคณนา

อีกหนึ่งคู่เทียบที่ควรวิเคราะห์วิจารณ์คือ การเทียบภาพจิตรกรรมในประเด็น “กิจปฏิบัติตามกาลปฏิทิน” กล่าวคือ จิตรกรรมในวัดราชนันทารามนั้นแสดงให้เห็นว่าแม้ในสมัยพุทธกาลในอินเดียที่ต่างบ้านต่างเมืองต่างฤดูกาลกับสยามประเทศ เมื่อปรากฏการณ์ดวงจันทร์-ดวงดาวตามกาลปฏิทินชี้ว่าถึงฤดูเข้าพรรษาแล้ว เมื่อนั้นแม้พระพุทธรูปยังทรงปฏิบัติ “พุทธกิจ” เป็นตัวอย่างให้เห็น (ภาพ 2) เพื่อเปรียบเทียบกับภาพจิตรกรรมจันทร์เพ็ญ-จันทร์ดับ (ดิถีจันทร์) และภาพสงฆ์ประกอบสมณกิจในวัดบรมนิวาส ดิถีจันทร์เป็นตัวบอกว่าถึงเวลาที่ภิกษุต้องปฏิบัติสังฆกิจตามพุทธบัญญัติแล้ว ปฏิทินปักขคณนาที่คำนวณวันจันทร์เพ็ญ-จันทร์ดับ กิ่งจันทร์ทำให้สงฆ์ธรรมยุติปฏิบัติ “สมณกิจ” ได้ตรงตามวันเพ็ญวันดับแท้

สรุป

ความรู้จากศิลปกรรมวัดคู่ทั้งสองนี้ทำให้สรุปได้ว่า รัชกาลที่ 4 ทรงทราบถึงความแตกต่างระหว่างศาสตร์แห่งดวงดาวยุคดั้งเดิมในโลกตะวันออกที่ทรงศึกษาผ่านวิชาโหราศาสตร์แขนงต่างๆ ว่าแตกต่างจากศาสตร์ยุคใหม่ของโลกตะวันตกในรายละเอียด แต่หากทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว ทรงพบว่าสามารถนำความรู้สมัยใหม่มาปรับใช้กับระบบจารีตไทยหรือพุทธศาสนาได้ เช่น การแก้ไขปฏิทินโทรหรือการทำปฏิทินปักขคณนา เป็นต้น

References

- Crown Property Bureau. (2011). *Debsirindranusorn*. Bangkok: Plan Printing. (in Thai)
- Eberhard, W. (2006). *A dictionary of Chinese symbols*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Herschel, J. F. W. (1861). *Outlines of astronomy*. Philadelphia: Blanchard & Lea.
- Lertrattanarungsi, W. (2019). *Before the solar eclipse at Wa Kor. In Songkumchum Sikkha. (Editor), King Mongkut's prophecy: Controversy between astronomy and astrology*. Bangkok: Illuminations editions. (in Thai)
- Pongsathorn, K. (2021). *Turning point of the universe Thailand's first solar system mural in the Phra Ubosot Wat Boromniwas*. Retrieved from www.facebook.com/khondudao/ (in Thai)
- Plu-Luang. (2019). *King mongkut and Thai astrology. in Songkumchum Sikkha. (Editor), King Mongkut's prophecy: Controversy between astronomy and astrology*. Bangkok: Illuminations editions. (in Thai)
- Reynolds, J. (1859). *Popular astronomy, A description of the Principal Phenomena of Astronomy*. London: George Phillip and Son.
- Vajirayan Library. (1923). *Collection of the announcement of King Rama IV, Volume V*. Phranakorn: Sophonhipatthanakorn Printing. (in Thai)
- _____. (1924). *Collection of the announcement of King Rama IV, Volume miscellaneous part I*. Phranakorn: Bamrungnukulkij Printing. (in Thai)
- _____. (1926). *Collection of the announcement of King Rama IV, Volume miscellaneous part II*. Phranakorn: Sophonhipatthanakorn Printing. (in Thai)
- Wachirayanwaroros, Krom Phraya Somdej Phra Mahasamanachao. (1922). *The regend of Wat Bowonniwes*. Phranakorn: SophonPipatthanakorn. (in Thai)
- Wat Boromniwas. (2014). *180th Anniversary celebration of Wat Boromniwas Ratchaworawihan, B.E. 1834-2014*. Bangkok: Wat Boromniwas. (in Thai)
- Youngrod, W., & Ongwuthiwet, T. (2016). *Decoding the murals of King Mongkut-KrualnKhong*. Nonthaburi: Museum Press. (in Thai)

